

ALAY DAĞLARININ MELİKESİ KURBANCAN DATHA¹ (1811-1907)

The Queen of Alay Mountains, Kurbancan Datha (1811-1907)

Gülnisa AYNAKULOVA*

Özet

Kurbancan Datha eşi Pervaneci Alimbek (Datha)'in ölümünden sonra Hokant Hanlığının hâkimiyeti altında bulunan Alay Dağları Kırgızlarının önderliğini üstlenerek siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerine devam etmiştir. Mükemmel önderliği, cesareti ve ince diplomatik kabiliyeti sayesinde söz konusu dönemlerde sadece Alay Bölgesinde değil, bütün Fergana bölgesi, Kaşgar ve diğer Türkistan Hanlıklarında da başarılı bir önder olarak ün kazanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Rus işgaline karşı oğullarıyla birlikte kahramanca savaşarak XIX. asır Kırgız ve bütün Türkistan tarihine damgasını vurmuş bir kadın liderdir.

Anahtar Kelimeler: Kurbancan Datha, Kırgızlar, Kırgız/Türk kadın liderleri, Hokant Hanlığı, Türkistan'ın istilası

Abstract

Kurbancan Datha, undertook the leadership of the Kyrgyz living at Alay Mountains under the reign of Hokant Khanate following the demise of her husband Pervaneci Alimbek (Datha) and continued political, social and cultural actions. Thanks to her excellent leadership, courage, and skills in diplomacy, she gained reputation as a successful leader not only in the Alay Region but also the whole Fergana region, Kashgar and other Turkistan khanates. Heroically fighting against Russian invasion that began in the second half of 19th century together with her sons, she was a woman leader who left her mark on the 19th century Kyrgyz history and the whole Turkistan history.

Key words: Kurbancan Datha, Kyrgyzs, Kyrgyz/Turkish woman leaders, Hokant Khanate, conquest of Turkistan

Rus Çarı II. Aleksander'in 19 Şubat 1876'da çıkardığı beyannameyle Hokand Hanlığı ve hanlığın sınırları içinde bulunan Güney Kırgızistan toprakları da “*Fergana Bölgesi*” adı altında Rusya İmparatorluğuna ilhak edilmiştir. *Fergana Bölgesi* Türkistan Genel Valiliğinin bünyesine dâhil olmuş, bölgenin birinci askeri valisi olarak söz

¹ Kırgızca telaffuzu Kurmancan Datka'dır (Datha teriminin açıklaması için ileri sayfalara bakınız).

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gulnisa@gazi.edu.tr

konusu bölgenin fatihi General M. İ. Skobelev tayin edilmiştir. Fakat Hokant Hanlığının ortadan kaldırıldığı sıralarda Güney Kırgızistan'ın dağlık bölgeleri, Pamir-Alay Dağları'nın vs. halkı henüz Rusya devletine boyun eğmemiş durumdaydı; Alay² Dağlarının Kırgızları Rus hâkimiyetini tanımayı ret ederek bağımsızlıkları için mücadeleye devam etmişlerdir. Dağlık bölgelerin özelliklerini iyi bilen bölgeyi iyi tanıyan Kırgızlar, bu durumu avantaja çevirerek Rus ordusunun Alay Dağlarının iç bölgelerine doğru ilerlemelerine engel olmuş, üst üste düzenlenen askeri seferlere karşı kesin ve inatlı direnişler göstermişlerdir³. Halkın çok kötü silahlanmış olmasına rağmen savaş 1876 yılının Ağustos ayına kadar devam etmiştir. Bu mücadelenin başında meşhur Parvanaç⁴ Alimbek (Datha)'in dul karısı Kırgızların mümtaz önderi *Kurbancan Datha* (1811-1907) ve oğulları Abdıldabek (Abdullahbek), Omorbek (Ömerbek), Mamatbek (Memetbek), Asanbek (Hasanbek) bulunmaktaydılar⁵. Savaş ancak Rus ordusunun 1876 yaz mevsiminde özel olarak düzenlediği ve başında meşhur General Skobelev'in bulunduğu özel cezalandırma hareketinin sonucunda sona erebilmiştir. Bu seferde Avrupa teknolojisinin en iyi silahlarıyla donatılmış bir Rus avcı bölüğü, dört tabur, Orenburg'tan özel olarak getirilmiş dört Kazaçık bölüğü ve iki top kullanılmıştır. Rus Generali K. P. fon Kaufman⁶ müteakip yıllarda Alay Dağları'ndaki savaştan söz ederken, Orta Asya fütühatı sırasında Rus ordusu böyle kahramancasına savaşan, bu kadar uzun süren bir mücadeleyle hiçbir zaman karşı karşıya kalmadığını, bu kadar cesur ve çevik askerlerle ilk defa karşılaştığını belirterek Türkistan halkına karşı savaşmanın yerli hükümdarların zulmüyle mücadele etmekten daha zor olduğunu itiraf etmiştir⁷.

² Alay / Alay Dağları=Ala (Ala Dağları); Güney Kırgızistan'daki yüksek dağlık bölge. Güney Tanrı Dağlarının bir koludur. Bakınız; Oruzbayeva B. Ö. (Baş Red.), *Kırgız Sovetlik Sotsialistik Respublikası. Entsiklopediya*, Frunze, 1983, s. 48; Manas destanına göre Alay, Kırgızların en eski zamanlardan beri yaşadıkları ana bölgelerden biridir. Manas Altay'dan Tanrı Dağlarına göç ettiğinde ilk olarak işte bu Alay bölgesinde yaşamıştır. Destanda zikredilen ana olaylar da Alay Bölgesi'nde geçmektedir. Bakınız; Abdıldayev E., *Alay / MANAS. Entsiklopediya* (Baş Red.: Karıpkulov A.), I. Cilt, Bişkek, 1995, s. 74.

³ Ömürbekov T. N., Çorotegin T. K., *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Camı Doordogu Tarıhı (XVII-XX Kılımdardın Başı)*, Bişkek, "Kırgızstan", 1995, s. 151.

⁴ Pervaneci

⁵ Ploskih V. (Red.), *İstoriya Kırgızov (Dosovetskiy Period)*, Bişkek, 1992, s. 98.

⁶ Z. D. Kastelskaya'ya göre bu General Kuropatkin'dir. Bakınız; Kastelskaya Z. D., *İz İstorii Turkestanского Kraya (1865-1917)*, "Nauka", Moskva, 1980, s. 25.

⁷ Ömürzakova T., *Kurmancan Datka. Door. İnsan. İşmerdüülük*, Bişkek, "Kırgızstan", 2002, s. 124;

Kurbancan Datha'nın tarihi şahsiyeti kadar özgeçmiş de çok ilgi çekicidir. Mamatbay kızı Kurbancan 1811 yılında Oş'un güneybatısında bulunan Orke köyü, Munguş boyuna (Capalak uruğu) mensup Mamatbay'ın ailesinde dünyaya gelmiştir. O zamanlarda Kırgızlar arasında yaygın olan dünya anlayışına göre Ramazan ve Kurban bayramlarında doğan çocuklara Kurbanali, Kurbancan, Kurbanbek, Kurbanbay gibi isimler verildiği takdirde çocukların daha sağlıklı olduğuna ve daha uzun hayat süreceğine inanılmış. Dolayısıyla Kurban bayramında dünyaya gelmiş bir kız çocuğu olan Kurbancan'a da bu ad verilmiştir⁸. Kurbancan İslam dinine, Türk örf adetleri, gelenek ve göreneklerine derinden bağlı olan bir ailede büyümüş, çocuk yaşından itibaren düşündüklerini çekinmeden açıkça ortaya koyabilen, zeki, mücadeleci, onuruna düşkün bir kız olarak yetişmiştir. Kurbancan henüz küçük yaşta iken babası Mamatbay ve yakın arkadaşı Törökül, aralarındaki güzel arkadaşlığı, mensup oldukları boyların arasındaki iyi ilişkileri daha da pekiştirmek amacıyla çocuklarını nişanlamışlardır. Ve Kurbancan on yedi yaşını doldurur doldurmaz kendisinden iki yaş büyük ama gevşek, zayıf karakterli Kulseyit ile evlenmek zorunda kalmıştır. Bu evlilik, doğal olarak Kurbancanı hiçbir şekilde mutlu etmemiştir. Kendisinin dengi olarak görmediği kof, zayıf karakterli eşini asla sevmemiş ve henüz bir yıl dolmadan eşini terk edip kaçmaya karar vermiştir. Kurbancan bütün zorluk ve tehlikeleri göze alarak zamanın çetin kanunlarına karşı direniş göstermiş, gece gündüz demeden dağlar tepelerden geçerek baba evine dönmüştür. Sadece şeriata değil, Türk gelenek ve göreneklerine de aykırı olan bu davranışın toplum tarafından ayıplandığını ve failin cezalandırıldığını çok iyi bildiği halde Kurbancan kararından vazgeçemeyerek bir daha koca evine dönmemiştir. Fakat onun bu kararlı adımı ileride görüleceği üzere hayatının dönüm noktasının başlangıcı olmuştur. 1831 yılında Kurbancan, halk arasında çok sevilen ve büyük itibar sahibi olan Alay Bölgesi'nin hâkimi Alimbek Datha ile hayatını birleştirmiştir. Söz konusu iki büyük liderin nasıl tanıştıkları ve nasıl evlendikleri hakkında pek çok rivayetler bulunmaktadır⁹. Fakat bütün bu rivayetlerin birleştiği ortak nokta şu ki, Alimbek Datha kaderine meydan okuyan bu iradeli kadının inanılmaz cesareti ve kararlılığını lâayıyla takdir ettiği gibi keskin zekâsı ve güzelliğine de ilk gördüğü gün hayran kalmıştır. Alimbek Datha aynı yıl, senede bir kere toplanan kadılar mahkemesinin düzenlenmesini sağlayarak Kurbancan'ın, eşinden şeriata göre boşanmasını dile getirmiştir. Belli bir zaman geçtikten sonra Ala Dağlarının hâkimi Kurbancan ile evlenerek onu

⁸ Ömürzakova T., *a.g.e.*, s. 23.

⁹ Daha detaylı bilgiler için bakınız: Ömürzakova T., *a.g.e.*, s. 29.

kendi yurduna götürmüştür. Böylelikle bu çift, Alimbek Datha'nın düşmanları tarafından tertiplenen suikasta kurban gittiği 1862 yılına kadar birlik ve beraberlik içinde mutlu bir hayat sürmüşlerdir. İşte bu zamandan itibaren Kurbanca, eşi Alimbek Datha ile birlikte Hokant hanlığında cereyan eden bütün olayları, ülkesi ve ülke menfaatleri üzerinde olumlu ya olumsuz etki yaratabilecek her siyasi olay ve faaliyetleri yakından takip etmeye başlamıştır. Ayrıca Alimbek Datha Hokant hanlığının devlet erkânından olması sebebiyle görev icabı Hokant sarayında kaldığı veya askeri seferlerde bulunduğu sıralarda¹⁰, Datha'nın yokluğunu hissettirmeden, defalarca onun yerine Alay'lı Kırgız halkının önderliğini üstlenmiştir. Kurbanca aklı ve bilgeliği sayesinde Alimbek Datha'nın devlet işlerindeki danışmanlığına kadar yükselmiştir.

Eşi Alimbek Datha'ya gelince, Alimbek Hokant Hanlığı'nda *hâkim*, *pervaneci*, *başvezir* gibi kilit mevkilerde görev yapmış bunun yanı sıra şerefli *datha* unvanına nail olmuş Hokant Hanlığının yüksek erkanından idi. Fars dilinde *datha*¹¹ “*adalet / hakikat arayan*” anlamına gelip Türkistan Hanlıklarının devlet hiyerarşisinde yüksek bir makamı teşkil etmekteydi. Ç. Valihanov'un bilgilerine göre *datha* Hokant sarayındaki en yüksek rütbelerden olup hiyerarşide dördüncü makamı¹². Bunun yanı sıra M. A. Terentyev “*İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii*” adlı üç ciltli kitabında *datha* unvanının Rus ordusunda general rütbesine denk geldiğini belirtmektedir¹³. Sırası gelmişken Alimbek Datha'nın kendi devrinin önemli maarifçilerinden olup XIX. yüzyılın ortasında Oş şehrinde, Buhara mimarisi

¹⁰ Hokant hanlığı ve Kırgızlar hakkında daha detaylı bilgiler edinmek için bakınız: Ploskih V. M., *Kırgızı i Kokandskoe Hanstvo*, Frunze, 1977; Bartold V. V., *Kırgızı. İstoriçeskiy Oçerk* / Bartold V. V., *Soçineniya*, t. II, ç, 1, İzdatelstvo AN, Moskva, 1963, s. 535-543.

¹¹ Türkistan hanlıklarında yüksek bir rütbedir. *Dathanın* görevi emirin adına gelen şikayetleri /dilekçeyi kabul etmek ve alınan cevabı şikayetçiye bildirmek idi. Bakınız; Karasayev H., *Kamus Nama*, Bişkek, “Şam” basması, 1996, s.242; *Dadha* iki kelimeden oluşmaktadır. *Dad* adalet, kanun, insaf, imdat anlamlarını içermektedir. *Dad hasten* dava açmak, adalet istemek demektir. Bakınız: Kanar M., *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2000, s.503-504. *Hah* (Hasten fiilinden) istemek, dilemek, rica etmek... demektir. Bakınız Kanar M., a.g.e., s. 487, 488.

¹² Valihanov Ç. Ç., *Sobraniye Soçineniy*, T. 3, Alma Ata, 1985, s. 379.

¹³ Terentyev M. A., *İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii. Sobr. Soç. V 3-h tomah*, SPb., 1906, T. 1, s. 248; T. 2, s. 412.

örneğinde görkemli bir medrese inşa ettirdiğini¹⁴, aynı zamanda pek çok mektep yaptırdığını¹⁵ da belirtirsek yerinde olacaktır.

1862 yılında Alimbek Datha düşmanları tarafından haince öldürüldükten sonra geleneklere göre onun yerine Alimbek'in erkek kardeşlerinden birisi veya Alimbek'in büyük oğlu, ilk eşinden olan Carkınbay'ın¹⁶ geçmesi gerekiyordu. Fakat Carkınbay büyük ihtimalle üvey annesinin halk arasındaki büyük nüfuzu, başarılı idareciliği ve tecrübesini göz önünde bulundurarak onun hatırına babadan intikal eden *datha* unvanından vazgeçmiştir. Böylelikle eşi Pervaneci¹⁷ Alimbek Datha'nın ölümünden sonra bütün idare Kurbancan'ın eline geçmiştir. Kurbancan Hokant Hanlığının hâkimiyeti altında bulunan Kırgızların önderliğini üstlenerek siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerine devam etmiş, mükemmel önderliği, cesareti ve ince diplomatik kabiliyeti sayesinde söz konusu dönemlerde sadece Ala Dağları'nda değil bütün Fergana, Kaşgar ve diğer Türkistan Hanlıklarında da başarılı bir önder olarak ün kazanmıştır.

Öte yandan 1863 yılında Hudayar Han, Buhara Emirinin desteğiyle Hokant şehrini işgal ederek tekrar Hokant tahtına çıkmıştır. Fakat Fergana'nın doğu bölgelerinde yaşayan Kırgız ve Kıpçaklar, hâla Hudayar Han'ın hâkimiyetini kabul etmeyerek hanlık için tehlike oluşturmaktaydılar. 1864'te Buhara Emiri Seyit Muzaffer ed-Din “öndersiz” kalan göçebeleri kendi hâkimiyetine bağlamak suretiyle memlekette sükunet sağlamak üzere Oş'a gelmiş ve Madı kalesini kuşatmıştır. İslamiyet'in Türkistan'daki dayanağı olarak bilinen Buhara Emiri Seyit Muzaffer'in¹⁸ Oş'a yaklaştığı haberini alınca Kurbancan, durumu metanet ve soğukkanlılıkla

¹⁴ Mamitov S., *Noviye Svedeniya ob "Alayskoy Tsaritse"*, Fergana Dolina Drujbi i Vzaimosoglasiya, Bişkek, 1998, s. 100; Asankanov A. (Baş. Red.), *Kırgız Respublikasının Tarihi. Cogorku Okuu Cayları Üçün Okuu Kitep*, “Kırgızstan” Basma Üyü, Bişkek, 2000, s. 162.

¹⁵ İlyasov S. İ. (Baş. Red.), *İstoriya Kırgızloy SSR*, T. 2, “Kırgızstan”, Frunze, 1986, s. 239-241; Mamitov S., *a.g.e.*, s. 100. Söz konusu dönem Kırgızistan'daki mektep ve medreseler hakkında detaylı bilgiler için bakınız; Aytmambetov D., *Dorevolyutsionniye Şkolı v Kirgizii*, Frunze, 1961.

¹⁶ Galitskiy V., Ploskih V., *Starinniy Oş*, İzdatelstvo “İlim”, Frunze, 1987, s. 53.

¹⁷ Pervaneci; on beş aşamadan oluşan Buhara devlet hiyerarşisinde on ikinci rütbedir. Buhara hanlığı zamanında hanın fermanını ilgililere dağıtan memuriyet, devlet adamı. Bakınız; Karasayev H., *a.g.e.*, s. 619; *Pervane* kelimesinin Türkçe karşılığı için bakınız; Kanar M., *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2000, s. 252;

¹⁸ Buhara Hanlığı hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Bartold V. V., *İstoriya Kulturnoy Jizni Turkestanı*/ Bartold V. V., *Soçineniya*, t. II, ç. 1, İzdatelstvo AN, Moskva, 1963, s. 400-432.

değerlendirerek Kırgız örf adetleri ve halk diplomasisine göre beyaz bayrak çekerek hiç çekinmeden maiyetiyle birlikte Emir'in karşısına çıkmıştır. Peçesiz bir kadın olan Kurbanca'nın bu şekilde Emir'in karşısına çıkması başlangıçta Seyit Muzaffer'in hiç hoşuna gitmemiş. Fakat yapılan dikkatli, usta bir diplomatik görüşmeden sonra Emir, Kurbanca'nın bilgeliğine hayran kalmış¹⁹; Kurbanca sahip olduğu yüksek manevi gücü, cesareti ve üstün zekâsı sayesinde Emir Muzaffer'in güven ve saygısını kazanmayı başarmıştır. Emir Muzaffer Kurbanca'nın Ala Dağlı Kırgızlar üzerindeki büyük tesiri ve halk arasındaki itibarını öğrenince İslam geleneklerine aykırı olmasına rağmen ona armağanlar sunarak *Datha* unvanıyla şereflendirmiş²⁰ ve gereken yaftaları da sağlamıştır²¹.

1865 yılında Hudayar Han üçüncü kere Hokant tahtına çıkınca (Hudayar Han 1845-1858, 1862-1863 ve 1865-1876 yılları arası olmak üzere üç kere hâkimiyette bulunmuştur) Kurbanca *Datha* saygılarını sunmak üzere Hokant payitahtını ziyaret etmiştir. Hudayar Han Kurbanca'nı ünlü hükümdarları karşılar gibi özel bir törenle karşılamış ve Alay Dağlarındaki hâkimliğini, *datha* unvanını tekrar onaylayarak omuzlarındaki simli cüppesiyle şereflendirmiştir²². Bununla birlikte Han, savaşta hayatını kaybeden Carkınbay'ın yerine Kurbanca'nın büyük oğlu Abdullabek'i Oş'un hakimi olarak tayin etmiştir²³.

Yukarıda görüldüğü gibi Kurbanca *Datha* Türkistan hanları tarafından peş peşe *datha* yani general unvanıyla şereflendirilmiş "*çifte general*" unvanına sahip tek kadın yöneticidir. Kurbanca *Datha*'nın aynı zamanda *Ziyet* mahlası altında pek çok şaire imza atan bir şaire olduğu da bilinmektedir. Özbek Profesörü H. Bababekov'a göre, Nadira Begim, Uvasiy, Mahzuna, Muştariy, Dilşod gibi XIX. yüzyılın meşhur şairleri *Ziyet*'in yani Kurbanca'nın yakın arkadaşları idi²⁴. Kurbanca bu geniş coğrafyada 1862'den başlayıp Hokant Hanlığının 1876'da Rusya tarafından

¹⁹ Ömürbekov T. N., *Çorotegin T. K.*, a.g.e., s. 151.

²⁰ Yuvaçev İ. P., *Kurmanca Datka Alaylık Kara-Kırgızdardın Kanışası / KIRGIZDAR*, Bişkek, "Kırgızstan" Basması, 1991, s. 249.

²¹ Galitskiy V., Ploskiy V., *Starinny Oş*, İzdatelstvo "İlim", Frunze, 1987, s. 53.

²² Bu arada, tarih araştırmalarından Kaşgar Hanı Yakub Bek'in de tıpkı Buhara ve Hokant hükümdarları gibi saygılarını ifade etmek üzere her sene Alay Dağlarına elçilikler gönderdiği, elçilikleri vasıtasıyla Kurbanca *Datha*'ya pek çok armağanlar gönderdiği bilinmektedir. Bakınız; Ömürbekov T. N., *Çorotegin T. K.*, a.g.e., s. 152.

²³ Yuvaçev İ. P., a.g.e., s. 249.

²⁴ Bababekov H., *Kurmanca Datka'nın Ir Sabaktarı / Kırgızstan Ayaldarı*, 1989, No 12, s. 20-21.

tamamıyla ortadan kaldırılmasına kadar bağımsız bir şekilde hâkimiyet sürmüştür.

1853'te 2500 asker, 12 Kazaçık bölüğü, 52 gemi ve 36 topla²⁵ donatılmış Rus ordusu (orduda ayrıca olarak Başkurt ve Kazak müfrezelerinin de bulunduğu bilinmektedir²⁶) Hokant hanlığının sınırları içinde bulunan Akmesjid kalesini ele geçirmiştir. Akmesjid'in ele geçirilmesiyle birlikte Türkistan'da Rus yayılma siyasetinin yeni bir dönemi başlamıştır. 1865'te General Çernyayev'in komutanlığı altındaki büyük bir Rus birliği Taşkenti ele geçirmiş, 1867 yılında Sır Derya, Yedisu Bölgelerini içine alan Türkistan Genel Valiliği kurulmuş ve bölgenin ilk valisi olarak General K. P. Kaufman tayin edilmiştir. 1868'de General K. P. Kaufman, olası halk ayaklanmalarına karşı hanlığı müdafaa edeceği sözünü vererek Hokant Hanına ağır şartları içeren bir anlaşma imzalatmıştır. Bu anlaşmayı imzalamakla Hokant Hanı Rusya devletinin vasalı durumuna düşmüştür²⁷. Siyasi açıdan son derece kör ve korkak bir kişiliğe sahip olan Hudayar Han, hep kendi çıkarlarını düşündüğü için hem Rusların, hem kendi halkının gözünde itibarını kaybetmişti. Han, tahtını ne pahasına olsun korumaya çalışırken kendini Ruslara iyi göstermek suretiyle Rus idaresine yaslanma yolunu benimsemişti. 1873'te Hokant halkı nefret duydukları Hudayar Hana karşı ayaklanmış fakat Hudayar Hanın askerleri Rus silahlarının yardımı ile bu ayaklanmayı bastırmayı başarmıştır. 1875 yaz ayında ayaklanma yeni bir güçle tekrar alevlenmişti. Hokant Hanlığı'nın hem yerleşik hem göçebe ahalisi olan Özbek, Tacik, Kırgız ve Kıpçaklar bir araya gelerek kalabalık bir şekilde Hokant'a doğru yürümeye başlamışlar. Türkistan halkı, Rus Çarı ve generallerinin oyuncağı durumuna düşmüş olan Hokand Hanı ve idaresine karşı bitmek tükenmek bilmeyen amansız bir mücadeleye girmişlerdir.

Kütleli ayaklanmalar Rusya İmparatorluğunun yayılma siyasetini hızlandırmak için her zaman geniş imkânlar sağlamıştır. Türkistan'da vuku bulan bu olayları iyi bir fırsat olarak değerlendiren Rus idaresi artık Han'ın "*meşru hakkını korumak*" bahanesiyle harekete geçmiştir. General Kaufman asi halkı cezalandırmak üzere Taşkent'ten büyük bir orduyla yola çıkmış ve işyancıların daha kalabalık sayıda olmalarına rağmen üstün örgütlenme,

²⁵ Hayit B., *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1995, s. 65.

²⁶ Ziyayev H., *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Tercüme eden A. Çelikbay, TTK, Ankara, 2007, s. 87.

²⁷ Kastelskaya Z. D., *a.g.e.*, s. 18.

disiplin ve ateş güçleri sayesinde çatışmadan galip çıkmıştır²⁸. Bilindiği üzere orduda 18 piyade bölüğü, 800 Kazaçık, bir avcı taburu ve 20 top yer almakta idi. 1875-76 yıllarında meydana gelen milli isyanın bastırılmasında yaklaşık 20.000 Rus askerinin iştirak ettiği bilinmektedir. İsyancılar hücumu geçerek ölümüne savaşmalarına rağmen düşmanın üstün kuvvetleri tarafından darmadağın edilmişlerdir. 29 Ağustos 1875'te Hokant şehri düşmüş, geri çekilen isyancıların peşinden cezalandırma ordusu gönderilmiştir. General Kaufman ile Hudayar Hanın yerine tahta çıkan Hasreddin Han²⁹ arasında yapılan anlaşmaya göre Sır Derya'nın tüm sağ sahili Rusya'ya ilhak edilmiş ve yerine Türkistan Bölgesi'ne bağlı Namangan Şubesi teşkil edilmiştir. Yalnız bu eylem halkın yeniden hiddetlenmesine yol açmıştır. Şiddetli tedbirlere rağmen ayaklanma dinmemiş Ekim-Aralık ayları boyunca inatlı direnişlere devam etmiştir. Başında General Skobelev'in bulunduğu cezalandırma ordusu isyancıları top ateşine tutarak çekilmeye zorlamış; güçlerin eşitsizliği bununla birlikte halk önderlerinin bir araya gelemeyişleri, ayaklanmanın düzensizliği gibi pek çok nedenler söz konusu ayaklanmanın hezimetine yol açmıştır.

Bu şartlarda Türkistan Genel Valisi, Rus Çarı'ndan Hokant Hanlığının derhal ortadan kaldırılması, Hanlığa ait bütün toprakların Rusya İmparatorluğuna ilhak edilmesi, Rus hâkimiyetine karşı direnen bölgelere ek askeri müfrezelerin gönderilmesi için resmi izin istemiştir. Bunun sonucunda 19 Şubat 1876 yılında Çar II. Aleksandr Hokand Hanlığı'nın ortadan kaldırılması için bir manifesto çıkarmıştır. Manifestoya göre Hokant Hanlığı ve hanlığın sınırları içinde bulunan Güney Kırgızistan'ın Pamir ve Alay dağlık bölgeleri de *Fergana Bölgesi* adı altında Rusya İmparatorluğuna ilhak edilmiştir. *Fergana Bölgesi* Türkistan Genel Valiliğinin bünyesine dâhil edilmiş ve bölgenin birinci askeri valisi olarak da söz konusu bölgenin fatihi General M. İ. Skobelev tayin edilmiştir. Çarın bu manifestosundan sonra "meşru hakkı" elde ettiklerini zanneden Rus Çarlık hükümeti halk isyanını bastırmak için daha şiddetli, daha kesin adımlar atmaya başlamıştır.

Fakat Hokant Hanlığının ortadan kaldırıldığı sıralarda Güney Kırgızistan'ın dağlık bölgeleri Pamir ve Alay halkı henüz Rusya devletine boyun eğmiş durumda değildir. Başında Kurbanan Datha ve oğulları Abdıldabek (Abdullahbek), Omorbek (Ömerbek), Mamatbek (Memetbek),

²⁸ Baumann R. F., *Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması / TÜRKLER*, Tercüme eden N. Uslu, 18. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 581.

²⁹ Hudayar Hanın oğlu Nasreddin Han'dır.

Asanbek (Hasanbek)'in bulunduğu Alay Dağlarının Kırgızları yetersiz askeri güçlerine rağmen Rusya devletinin sömürgecilik siyasetine karşı şiddetli bir direniş göstermişlerdir. *Milli İsyân*'ın bastırılması ve düzme Pulat Han'ın (İshak Hasanoğlu'nun) ölümünden sonra bu isyancı grupların başında Kurbancan Datha'nın büyük oğlu Abdullah-bek bulunmaktaydı. Söz konusu dağlık bölgenin kahraman halkı Ruslara karşı direnerek yaklaşık bir sene boyunca amansız bir mücadele vermişlerdir. Hanlığının ortadan kaldırılması ve Güney Kırgızistan'ın Rusya'ya ilhak edilmesine rağmen Alay ve Pamir bölgelerinin dağlık kesimleri henüz Rusya İmparatorluğunun nüfuzu dışında idi. Savaş ancak Rus ordusunun 1876 yaz mevsiminde düzenlediği özel *Alay Harp Seferi*nden sonra sona erebilmiştir (ama Pamirli Kırgızlar Ruslara ancak Nisan 1894 yılında boyun eğmişlerdir³⁰). Dağlık bölgelerin özelliklerini iyi bilen, bölgeyi iyi tanıyan Kırgızlar bu durumu avantaja çevirerek Rus ordusunun Alay Dağlarının iç bölgelerine doğru ilerlemelerine engel olmak üzere savaşa devam etmişlerdir. 1500 cesur Kırgız savaşçısı, Gülçö'den 25 verstlik³¹ bir mesafede bulunan Canırık adlı yüksek dağlık bölgede ulaşımı çok zor bir mevzii tutarak 25 Nisan'da Rus ordusuna karşı şiddetli savaş vermişlerdir. Savaş tüm gün devam etmiş fakat Skobelev'in daha iyi donatılmış ordusu Kırgızları mevkiinden sürmeyi başarmıştır³². Bu zor şartlarda Kırgızlar çok kayıp vermişlerdir. Fakat buna rağmen Ala Dağlarının tüm göçebe konakları ayağa kalkmış, şehit olan kahramanların yerini, işgal edilen Fergana'dan kaçarak Abdullah-bekin birliklerine katılan Kırgızlar doldurmuştur. Temmuz ayının ilk yarısında 2000 Kırgız direnişçi Gülçö'de Şot ırmağı kıyılarında tekrar mevzii almışlardır. Rus birliklerinden birinin komutanı olan Knez Vitgenşteyn'in raporunda belirtildiği gibi Ruslar ancak şiddetli ve inatlı bir muharebeden sonra söz konusu mevki ele geçirebilmişlerdir³³. Skobelev'in amacı Rus hâkimiyetini kabul etmek istemeyen son asi Kırgızları tamamıyla ortadan kaldırmaktı.

Alay Dağlarındaki askeri faaliyetler Rus ordusunun alışık olmadığı ağır şartlarda geçtiği için, siyasi ve stratejik anlamı bakımından 1875-1876 yıllarında Fergana ovalarında geçen savaflara eşdeğer durumdaydı.

³⁰ Çorotegin T. K., Moldokasimov K. S., *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kıskaçça Tarihi*, Bişkek, "Mektep", 2000, s. 95.

³¹ 1 Verst=1,06 km'dir. Bakınız; Mustafayev E. M., Şerbinin V. G., *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, "Russkiy Yazık", Moskva, 1996, s. 74-75.

³² Asankanov A. (Baş. Red.), *Kırgız Respublikasının Tarihi*, "Kırgızstan" basma üyü, Bişkek, 2000, s. 172.

³³ Ploskih V. (Red.), *İstoriya Kırgızov (Dosovetskiy Period)*, "İlim", MP "Tabılga", Bişkek, 1992, s. 99.

İsyancılar, Ruslara karşı son kan damlası kalana dek direniş göstermişlerdir. Kırgız halkının kaderini belirleyecek olan bu ağır savaşta Kurbancan Datha olayların tam merkezinde bulunarak silah ve askeri güçlerin eşit olmadığı savaşın gidişatını değerlendirmekte, her mücadeleyi halkın lehine çevirebilmek için oğullarının danışmanlığını yapmaktaydı. Datha'nın göçebe konağı adeta isyancıların karargâhına dönüşmüş durumdaydı. Onlar Rus silahları, Rus savaş tekniği ve teknolojisi hakkındaki bilgileri mevcut imkânlarıyla karşılaştırarak doğru ve gerçekçi tespit ve değerlendirmeler yapmaktaydı. Elde edilen bilgilere göre Rus cezalandırma ordusu ayaklanmanın meydana geldiği bölgelerde bütün erkekleri kılıçtan geçirmekte, hatta isyanın henüz baş safhasında boyun eğerek teslim olanları bile cezaya tabi tutmaktaydı. Köyleri yakıp yıkmakta, mal varlıklarına el koyarak suçsuz insanları kurşuna dizmekteydi. Bazı köylerde Rus cezalandırma ordusu kimseye acımadan çocuk, kadın, yaşlı, hasta demeden herkesi kılıçtan geçirmekteydi. Bundan dolayı Kurbancan Datha, inada kapılıp güçlü düşmana karşı direnişe devam ederlerse Rusların bütün Kırgızların soyunu tüketecekleri, en doğrusu anlaşmaya varılması gerektiği kanaatine vararak oğlu Hasan-beki Abdullah-beke göndermiş ve “*bundan sonra savaşa devam etmenin bir netice vermeyeceğini*”³⁴ belirtmiştir (Fakat cesur Abdullah-bek annesinin sözlerine uymayacak, savaşa devam ederek kahramanlarca ölecektir).

Öte yandan, isyan alevleri hem Alay Dağlarında, hem Fergana'nın çeşitli bölgelerinde aynı zamanda ortaya çıkarak Rusların huzurunu kaçırmakta, orduyu yıpratmaktaydı. Bu mücadelede Rus hakimiyet temsilcileri İngiltere'nin 1839'da Afganistan'da yaşadıklarını³⁵, Rusların Kafkasya'da karşı karşıya geldiklerini³⁶ tekrar etmemek için, ne pahasına olursa olsun savaşı tam anlamıyla sona erdirmek için çaba göstermekteydiler. Bundan dolayı Ruslar da siyasi arenada diplomatik yolu denemenin faydalı olacağı kanaatine varmışlardır. Çünkü Alay Dağlarının Kırgızları şiddetli direnişlerine devam ederlerse savaşın daha da uzayacağı, bu durumda dünya kamuoyunda Rusya'nın itibarının sarsılacağını çok iyi anlamaktaydılar. Diğer taraftan küçük bölgede yaşayan ve çok az sayıda olan Kırgızlara boyun eğdirmenin bu kadar uzun sürmesini onur kırıcı gören Rus idarecileri, mümkün olduğu kadar bu savaşı hızlı bir şekilde bitirmenin yolunu aramaktaydılar. Bu yüzden General Skobelev, Abdullah-bek gibi

³⁴ Ömürzakova T., *a.g.e.*, s. 136-37.

³⁵ Kocatepe G. B., *UYGARLIĞIN LEVHALARI-SONUN SONU Afganistan Yeni Savaşın Kilit Coğrafyası*, <http://www.kesfetmekicinbak.com/dunya/00501/>

³⁶ Baddeley J. F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Ter. S. Özden, İstanbul, 1995.

cesur oğulları yetiştiren, halk arasında büyük itibar sahibi olan Kurbancan Datha ile görüşmeler yaparak isyancıları yatıştırabileceğini kavramış, meseleyi hal etmesi için Yüzbaşı İonov'u görevlendirmiştir. Fakat Datha, Ruslardan gelen barış teklifini hemen kabul etmeyerek uzun uzun düşündükten sonra “eğer Rus Generali Kurbancan Datha'nın itibarını kırmadan onunla eşit bir seviyede konuşursa görüşmeye geleceği” talebini koymuştur. Görüşme resmi şartlarda gerçekleşmiştir. Skobelev Kurbancan Datha'yı, doğu kültürüne göre üzerine cüppe ve özel hazırlanan armağanlar sunarak, önüne şartlara göre sofraya kurarak büyük tören ve itibarla kabul etmiştir. Görüşme sırasında Rus Generali Kurbancan'a, bir ana olarak oğullarının cesareti, vatanseverliğiyle gurur duyabileceğini, Abdulla-bek ancak karşı koymanın fayda getirmeyeceğini anladıktan sonra savaş alanını terk ettiğini vurgulayarak “Ruslar düşmanlarının cesaretini takdir ederler” diyerek iltifatta bulunmuştur. General görüşme esnasında Kurbancan'dan oğulları ve tabi Kırgızları Rusya'nın uyrukluğuna geçmeleri için ikna etmesini istemiştir³⁷. Datha bu ağır şartlarda Kırgız halkının barış ve huzuru için geri çekilmenin bir zaruret olduğunu kavrayarak Skobelev'in barış teklifini kabul etmiş, fakat aynı zamanda General'den aşağıdaki şartların yerine getirilmesini istemiştir;

1. Rus ordusuna karşı isyana iştirak eden Kırgızlar cezalandırılmayacak
2. Savaş esirleri serbest bırakılacak
3. Memleketlerine dönmelerine müsaade edilecek
4. Mal mülkleri müsadere edilmeyecek
5. Savaşta zulüm gören halktan alınacak vergi miktarı daha aza indirilecek
6. Yerli halkın hakları sınırlandırılmayacak
7. Dini inanç ve ibadetleri sınırlandırılmayacak
8. Bölgedeki cami ve medreseler yıkılmayacak
9. Yerli halkın örf ve adetlerine müdahale edilmeyecek³⁸.

Rusya İmparatorluğunun Türkistan'daki iktidar temsilcisi olan General Skobelev Kurbancan'ın bu taleplerini duyunca, onun halkına olan sonsuz sevgisi, sorumluluk duygusu ve cesaretine karşı hayran kalmıştır. Halkı için yaptığı bu mücadeleye bizzat şahit olan general, Kurbancan Datha'ya “Alay Dağlarının gerçek Çariçesi (Melikesi)” diyerek şahsiyetini layıkıyla takdir etmiştir. İşte bu yıllardan itibaren Kurbancan Datha'nın şöhreti Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'daki hakimiyet temsilcileri olan Türkistan

³⁷ Galitskiy V., Ploskih V., a.g.e., s. 55.

³⁸ Ömürzakova T., a.g.e., s. 141.

Genel Valilerinden başlayıp ta St. Petersburg'daki Rus İmparatoruna kadar yayılmıştır. General Skobelev *Alay Dağları'nın Melikesi* 'ne (Türkistan'daki Rus subayları Kurbancan Datha'yı böyle adlandırmışlardır) çok değerli cüppe sunarak saygılarını ifade ettiği gibi³⁹, 1881'de İmparator II. Aleksander özel bir kararla Kurbancan'a taş kakmalı altın saat armağan etmiş ve 300 ruble emekli maaşı bağlayarak Datha'yı onurlandırmıştır⁴⁰.

İsyancıların hezimetini kabul eden Kurbancan Datha Rus Çarı'na hizmet etmek mecburiyetinde kalmış ve oğullarıyla birlikte bütün Alay Dağları Kırgızlarının Rusya İmparatorluğunun hâkimiyetinin tanınmasında önemli rol oynamıştır. Burada beş *boluşluk*⁴¹ teşkil edilmiş ve Kurbancan'ın oğulları Ömer-bek, Kamçı-bek, Hasan-bek, Batır-bekler bu *boluşluk*ların hâkimleri olarak tayin edilmişlerdir. Görüldüğü üzere Güney Kırgızistan topraklarının Fergana Bölgesi adı altında Rusya İmparatorluğuna ilhak edilmesi ve bütün Türkistan'ın Rusya İmparatorluğu'nun sömürgesine dönüştürülmesinden sonra da Kurbancan Datha önemli bir siyasi lider olarak⁴² Türkistan Genel Valiliği'nin üst düzey askeri makamlarıyla ilişkilerine devam etmiştir. Kurbancan Datha, oğullarının önemli bölgelerde hâkimlik yapmaları sebebiyle dolaylı olarak iktidar üzerinde nüfuz sahibi olmuştur.

KAYNAKÇA:

- Abdıldayev E., *Alay / MANAS. Entsiklopediya* (Baş Redaktörü Karıpkulov A.), I. Cilt, "Muras", Bişkek, 1995.
- Asankanov A. (Baş. Red.), *Kırgız Respublikasının Tarihi. Cogorku Okuu Cayları Üçün Okuu Kitep*, "Kırgızstan" Basma Üyü, Bişkek, 2000.
- Aytmambetov D., *Dorevolyutsionniye Şkoli v Kirgizii*, Frunze, 1961.
- Bababekov H., *Kurmancan Datka'nın Ir Sabaktarı / Kirgızstan Ayaldarı*, , No 12, 1989.
- Baddeley J. F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Ter. S. Özden, İstanbul, 1995.

³⁹ Yuvaçev İ. P., *a.g.e.*, s. 251.

⁴⁰ Galitskiy V., Ploskih V., *a.g.e.*, s. 55.

⁴¹ Rusya'da nahiye anlamına gelmektedir. Bakınız; Mustafayev E. M., Şçerbinin V. G., *a.g.e.*, s. 100.

⁴² Kurbancan Datha'nın *Vasiyeti*'ni okumak için bakınız: Köse N., *Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka*, Milli Folklor, Yıl 14, Sayı 54, Ankara, 2002, s. 55-61.

- Bartold V. V., *İstoriya Kulturnoy Jizni Tuekestana* / Bartold V. V. *Soçineniya*, t. II, ç, 1, İzdatelstvo AN, Moskva, 1963.
- _____, *Kırgızı. İstoriçeskiy Oçerk* / Bartold V. V., *Soçineniya*, t. II, ç, 1, İzdatelstvo AN, Moskva, 1963.
- Baumann R. F., *Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması / TÜRKLER*, Tercüme eden N. Uslu, Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Çorotegin T. K., Moldokasimov K. S., *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Kıskaçı Tarihi*, "Mektep" Bişkek, 2000.
- Galitskiy V., Ploskih V., *Starinniy Oş*, İzdatelstvo "İlim", Frunze, 1987.
- Hayit B., *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1995.
- İlyasov S. İ. (Baş. Red.), *İstoriya Kırgızloy SSR*, T. 2, "Kırgızstan", Frunze, 1986.
- Kanar M., *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2000.
- Karasayev H., *Kamus Nama*, "Şam" Basması, Bişkek, 1996.
- Kastelskaya Z. D., *İz İstori Turkestanskogo Kraya (1865-1917)*, "Nauka", Moskva, 1980.
- Kocatepe Güneş B., UYGARLIĞIN LEVHALARI-SONUN SONU Afganistan Yeni Savaşın Kilit Coğrafyası, <http://www.kesfetmekicinbak.com/dunya/00501/>
- Köse N., *Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka*, Milli Folklor, Yıl 14, Sayı 54, Ankara, 2002.
- Mamıtoev S., *Noviye Svedeniya ob "Alayskoy Tsaritse"*, Fergana Dolina Drujbi i Vzaimosoglasıya, Bişkek, 1998.
- Mustafayev E. M., Şerbinin V. G., *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, "Russkiy Yazık", Moskva, 1996.
- Oruzbayeva B. Ö. (Baş Red.), *Kırgız Sovetik Sotsialistik Respublikası. Entsiklopediya*, Kırgız SSR İA Kırgız SSR Basma, Poligrafıya Cana Kitep Sooda İşteri Boyunça Mamlekettik Komiteti, Frunze, 1983, s. 48.
- Ömürbekov T. N., Çorotegin T. K., *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Canı Doordogu Tarihi (XVII-XX Kılımdardın Başı)*, "Kırgızstan", Bişkek, 1995.
- Ömürzakova T., *Kurmancan Datka. Door. İnsan. İşmerdüülük*, "Kırgızstan" Bişkek, 2002.
- Ploskih V. (Red.), *İstoriya Kırgızov (Dosovetskiy Period)*, "İlim", MP "Tabılga", Bişkek, 1992.
- Ploskih V. M., *Kırgızı i Kokandskoe Hanstvo*, "İlim", Frunze, 1977.
- Terentyev M. A., *İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii/ Sobraniye Soçineniy v 3-h tomah*, SPb., 1906.

- Valihanov . ., *Zapiski o Kokandskom Hanstve/Sobraniye Soçineniy v 5-ti tomah*, T. 3, Alma Ata, 1985.
- Yuvaçev İ. P., *Kurmancan Datka Alaylık Kara-Kırgızdardın Kanişası / KIRGIZDAR*, “Kırgızstan” Basması, Bişkek, 1991.
- Ziyayev H., *Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Tercüme eden A. elikbay, TTK, Ankara, 2007.